

KİTAP TANITMA

SERGÜZEŞT VE RAVZATÜ'T-TEVHİD: 16. YÜZYILDA BİR OTOBİYOGRAFİ VE ZEYNİLİK TARİHİNE IŞIK TUTAN SEMBOLİK BİR ESER

Öğr. Gör. Günay ÇELİKELDEN*

*Prof. Dr. Mertol Tulum, **Sergüzeşt (16. Yüzyılda Bir Otobiyoğrafi) ve Ravzatü't-Tevhid (Zeynilik Tarihine Işık Tutan Sembolik Bir Eser)**, Hacı Ahmed Efendi (ö. 1542'den sonra), İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 16,5 x 23,5 cm, 989 sayfa, ISBN: 978-975-17-3727-4, İstanbul, 2014.*

Prof. Dr. Mertol Tulum'un yazılış / kopyalanış tarihi bulunan harekeli yazma metinler üzerinde 1960'lı yılların ortalarında başlayan çalışmaları, imlâ ve fonoloji arasındaki bağlantıları aydınlatabilmek amacına yöneliktir. Bu amaçla yaptığı araştırma ve okumaları esnasında Bursa Yazma Eserler Kitaplığı'ndaki Genel 732 no'lu yazmada Hacı Ahmed Efendi'nin manzum eseri *Ravzatü't-Tevhid*'i ve bu eserin sonuna eklenmiş mensur *Sergüzeşt*'i ile karşılaşmış, tanışmıştır.¹

Ravzatü't-Tevhid'in H. 987 (M. 1579) tarihli bu nüshasının verileri Sayın Tulum'un, XV. - XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metinlerinden derlenmiş malzeme üzerinden ulaşılan sonuçların sağlamasını yapma amacına dönük olan, 2011'de yayımladığı *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı kitabının kaynakları arasında, XVI. yy. Osmanlı Türkçesi'nin ses birimlerinin (=fonemleri) ile biçim birimlerinin (=morfeplerin) nitelik ve durumları üzerine yapılan değerlendirmeler için de kullanılmıştır.²

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Mertol Tulum, *Sergüzeşt (16. Yüzyılda Bir Otobiyoğrafi) ve Ravzatü't-Tevhid (Zeynilik Tarihine Işık Tutan Sembolik Bir Eser)* Hacı Ahmed Efendi (ö. 1542'den sonra), İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

² Tulum, *a.g.e.*, s. 10.

İşte bu yazıda Hacı Ahmed Efendi'nin manzum eseri *Ravzatü't-Tevhîd*'i ile mensur *Sergüzeşt-i Hâcî Ahmed Efendi* adlı eserinin Sayın Tulum tarafından hazırlanmış modern filolojik neşri tanıtılacaktır. Eser "*İçindekiler* (s. 7-8)", "*Sunuş* (s. 9-13)", "*Birinci Bölüm* (s. 15-55)", "*İkinci Bölüm* (s. 57-122)", "*Çeviriyazılı Metinler* (s. 125-621)" ve "*Tıpkıbasım* (s. 623-989)"dan oluşmaktadır. Prof. Dr. Mertol Tulum, "*Sunuş*"ta edebiyat tarihimizdeki bu eserin önemi, içerik ve dil özellikleri ile eser üzerindeki yoğun ve yorucu çalışmalarını anlatmıştır.

Bu filolojik neşrin metin kuruluşunda kullanılan ana nüsha ve kaynak olan Bursa Yazma Eserler Kitaplığı'ndaki Genel 732 numaralı yazmada başta *Ravzatü't-Tevhîd* ve onun sonunda 166-182. yapraklar arasında *Sergüzeşt*'in yer almasına rağmen, Prof. Dr. Mertol Tulum *Sergüzeşt*'i hem inceleme bölümünde hem de çeviri yazılı metinlerin yer aldığı bölümde öne çekmiştir.

Sayın Tulum'un metne modern filolojik bir yöntemle yaklaştığının ilk göstergesi olan bu yer değişikliğinin öncelikli nedeni, *Sergüzeşt*'in ayrıntılı bir otobiyografi olmasıdır. Aynı zamanda eser, *Ravza*'nın sembolik yapısını açıklaması ve Zeynilik tarihinin en canlı dönemine tanıklık etmesi bakımlarından benzersizdir. Kısacası elde tek nüshası bulunması ve söz konusu üç temel niteliğe sahip olmasıyla bu mensur eser Türk edebiyatında bir ilktir.³

Bu modern filolojik neşrin ikinci göstergesi ise çeviri olmadığı gibi belli bir örneğe de dayanmayan *Ravza*'nın yazarınca tasarlanan ayrıntılı yapısının eldeki yazmada bulunmayan başlıklar eklenmek suretiyle ve çeviriyazılı metne de yansıtılmış karşılığı olmak üzere üst ve alt birimlerinin başlıklarla ayrılmasıdır. Böylece metnin bütünü ve bağımsız birimlerini izleyip değerlendirmede kolaylık sağlanmıştır.⁴

Sergüzeşt, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman çağlarını idrak etmiş bir XVI. yüzyıl siması olan Hacı Ahmed Efendi'nin düzyazı ile kaleme aldığı hayat hikâyesi, yazarlık serüveni ve *Ravza*'yı anlattığı eser olduğundan bu filolojik neşrin "*Birinci Bölüm*"ü, "*Hacı Ahmed Efendi*" genel başlığından sonra "*Kendi Kaleminden Hacı Ahmed Efendi'nin Hayat Hikâyesi*" ve yine "*Kendi Kaleminden Yazarlık Serüveni ve Eseri*" adlı iki ayrımdan meydana getirilmiştir.

Giriş ile iki bölümden (=bâbdan) oluşan *Sergüzeşt* için Sayın Tulum, alt birimleri oluşturan ayrımlar (=fasllar) ve dilimlerle eseri yeniden yapılandırmış, yer yer konulan açıklamalarla metnin ana çerçevesini zenginleştirmiştir. Sayın Tulum, bu eserin layıkıyla anlaşılabilmesi için eldeki yazmada bulunmayan başlıklar eklemek suretiyle metnin geniş bir özetini de yapmıştır.

İzmitli Hacı Ahmed Çelebi, Fatih Sultan Mehmed çağında başlayan ve Kanunî dönemi sonuna kadar sürecek olan eğitim, sanat ve kültür atılımının yezerttiği bereketli ortamda yetişmiş, Zeynilik hareketinin çoğu bilgin-düşünür nitelikli yol büyükleri yanında, bile isteye seçtiği bağımsız yaşama yolunda edebiyat adamı yeteneğiyle öne çıkan önemli bir isimdir.⁵

³ Tulum, *a.g.e.*, s. 130.

⁴ Tulum, *a.g.e.*, s. 59.

⁵ Tulum, *a.g.e.*, s. 11.

Biyografi türünde olan *Sergüzeşt*'in dili Türkçe, Farsça ve Arapça cümle ve söz birliklerinin iç içe girdiği karma bir dil görüntüsündedir: “*Kable'l-bülûğ sinn-i sabâvette*⁽¹⁸⁾ ve ‘*âlem-i ferâgatte gezerken fî leyleti zâti'l-kadri hiye hayrûn min elfi şehri ellezi leyâliyetü küllihâ leyletü'l-kadri*⁽¹⁹⁾ ‘*âlem-i misâlde ve mülk-i visâlde müşâhede-i cemâl ‘alâ vechi'l-kemâl vâkı’ olup Allâh (Sübhânehü ve te‘âlâ)*’yu / 168b /⁽¹⁾ gördüm.”⁶

Sergüzeşt metninin çeviriyazısında her sayfada kimi kelimelerin başlarında yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi üst simge olarak bulunan parantezler içindeki rakamlar yazma metin sayfalarındaki satırları gösterir. Bunu yapmakla çeviriyazılı metinle yazma metni arasında karşılıklı bağ kurulmuş, her iki metni birlikte kullanmak isteyenlere kılavuzluk edilmek amaçlanmıştır.

Her iki metnin çeviriyazılarında ünlü uzunlukları ile yalnızca anlam ayırıcı olmaları göz önünde bulundurularak gerekli yerlerde birkaç özel işaretli biçim kullanılmıştır: ح için h, ح için h, ء için ’, ع için ‘. Bunun yanı sıra öncelikle doğru okuma/söyleme amacı gözetilerek â’dan önce ve i’den önce ve sonra k’ye yer verilmiştir.

Osmanlı dönemi metinlerinde kelime ve kelime öbekleri arasındaki yapı ve anlam ilişkilerini düzenleyen işaretlerden yoksun bir yazımla karşılaşıldığı bir gerçektir. Sayın Tulum, bu yoksunluktan ötürü metni anlama yolunda açmaz ve çıkmazlara düşülmemesi için (.), (,), (;) (:), (,), ([ ]), (< >), (’), (“ ”), (‘ ’), (« »), (- -) gibi işaretleri de kullanmıştır.

Bu modern filolojik neşrin “*İkinci Bölüm*”ü *Ravzatü't-Tevhîd*'in yapısı ve içerik özetine ayrılmıştır. Prof. Dr. Mertol Tulum *Ravza*'yı, “*Başlangıç, Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Üçüncü Bölüm ve Bitiş*” hâlinde yapılandırmıştır. Ayrıca bu yapılandırmada, “*Başlangıç ve Bitiş*” bölümleri hariç, diğer bölümlerde *giriş, ayırım ve dilim* sırasını izleyen başlıklarla metnin bağlantı noktaları belirginleştirilmiştir.

Her ayırımın çoğu yerde ikinci, birkaç ayırmada üçüncü ve üçüncü bölümün ilk ayırımında dördüncü dilimlerinde görülen “*Kelimât-ı İlâhiyye*” başlıklı manzumeler dikkat çekicidir.⁷ Ana konu olan tevhid anlatımına edebîlik katan bu manzumelerin toplam sayısı 33'tür. Mesnevi nazım biçiminin ikişerli kafiye örgüsünün yanı başında kaside ya da (genellikle mütekerrir) murabba şeklinde düzenlenen bu ilâhî sözler, esere âhenk açısından da zenginlik katmıştır.

Ravzatü't-Tevhîd'in 25 beyitlik Arapça münâcât ile yapılan başlangıcını, uzun bir giriş bölümü izler. Dört ayırımı bulunan bu kapsamlı girişin 36 beyitlik başlıca yaratılış, varlık-insan, yaratıcı-insan kul, kulluk görevi gibi konuları ele alan *Matla'* başlıklı bağımsız bir alt girişi bulunur. Yalnızca *Ravza*'nın başı ve giriş bölümündeki birinci ayırımı ile bu ayırımın alt birimlerini gösteren 1. Tablo'ya bakıldığında Sayın Tulum'un, metnin anlaşılma ihtimalini ortadan kaldırmak için, ayrıntılı bir içerik haritası çıkardığı fark edilebilir.

⁶ Tulum, *a.g.e.*, s. 135.

⁷ Tulum, *a.g.e.*, s. 64.

Başlangıç

Giriş

Matla'

Birinci Ayrım

(1)

Birinci Dilim

(1.1)

: 87 beyitlik "Kasidetün 'Acibetün fi Tertibi..." başlıklı varlık mertebeleri, esmanın görünme belirtileri gibi konuları anlatan kaside.

İkinci Dilim

(1.2)

: 35 beyitlik "Der-Nasihât-i İnsân" başlıklı mesnevi.

Üçüncü Dilim

(1.3)

: 41 beyitlik "Der-Nasihât-i İhvân" başlıklı mesnevi.

Dördüncü Dilim

(1.4)

: 30 beyitlik "Der-Nasihât-i Tâlibün" başlıklı mesnevi.

Beşinci Dilim

(1.5)

: 57 beyitlik "Der-Nasihât-i Sâlikün" başlıklı mesnevi.

Altıncı Dilim

(1.6)

: 20 beyitlik "Der-Nasihât-i Sâlikin" başlıklı kaside.

Yedinci Dilim

(1.7)

: 33 beyitlik "Kaside-i Lâ İlähe İlla'llâh" başlıklı kaside.

Sekizinci Dilim

(1.8)

: 13 bendlik "Kaside-i Lâ İlähe İlla'llâh" başlıklı mütekerri murabba.

Dokuzuncu Dilim

(1.9)

: 33 beyitlik "Kaside-i Hü" başlıklı kaside.

Onuncu Dilim

(1.10)

: 33 beyitlik "Kaside-i Hü" başlıklı kaside.

1. Tablo⁸

Eser 5978 beyit ve 122 benttir. *Kutadgu Bilig* hacmindeki bu manzum eserin birinci bölümünde kimi semboller (=remizler) üzerine yapılan açıklamaları, üçüncü bölümde yer verilen sembolik hikâyelerle ilgili açıklamalar izler. Eserin ikinci bölümünde ise genelde tarikatın, özelde Zeynilik'in ana dayanak ve amaçları ortaya konmuştur.

Ravza'nın çeviriyazılı metnini kurarken dört yazma nüshadan yararlanılmıştır. Bunlardan biri Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kitaplığı'ndaki Genel 732 numaralı yazmadır (B). Bu nüsha, eksiksiz bir metin olmak yanında dilcilik çalışması açısından taşıdığı özellikler, her şeyden önce, alıntı kelimelelerin çağının konuşma dilindeki seslendirilmeleri konusunda verdiği benzersiz örnekler dikkate alınarak, metnin kuruluşunda ana nüsha ve kaynak olarak kullanılmıştır. Kalan üç nüshadan ikisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde Mihrişah 213 (MŞ) ve Bağdatlı Vehbi 743 (BV), biri Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde Ali Emiri Manzum 917 numarada bulunur.⁹

Sayın Tulum, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere *Ravza*'nın tenkitli metni ile yalnızca bir dil tarihi malzemesini değil edebiyat ve tarih kaynağını da aydınlatmıştır.

Ahmed Çelebi, *Ravzatü't-Tevhîd*'i esasen Zeynilik'te izlenen yol olmasından ötürü "bi-tarikî'l-işârât ve bi-vechî'l-kinâyât" yani işaretler yoluyla ve kinâyeler aracılığıyla dolaylı bir anlatım dili kullanarak kaleme almıştır.¹⁰ Yazar çağının okumuş dili gibi zenginçe, bir yanıyla da günlük dilin seslendirme biçimlerini önde tutan bir anlayışla benzersiz bir şiir dili var etmiştir. Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyılın ilk yarısında ne klasik divan şiirinin dili ne de halk şiirinin dili olan, sesi çok farklı bir okumuş edebiyat dili kullanmıştır.¹¹

⁸ Yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu dilimler Zeyniyye zikrinde kullanılan söz ve adları göstermesi bakımından önemlidir (Tulum, *a.g.e.*, s. 61.)

⁹ Tulum, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁰ Tulum, *a.g.e.*, s. 49.

¹¹ Tulum, *a.g.e.*, s. 11.

İşte Sayın Tulum, değişime uğramış edebiyat dilinin metne yansıyan tüm görüntülerini eserinde aşağıda koyu dizilerek örneklendirildiği gibi kırmızı renkle belirterek, söyleyişi yazıya geçirmekte oldukça yetersiz bir abece ile yazılmış Osmanlı dönemi metinlerinde kelimedenden cümleye bütün dil birimlerinin doğru tanımlanması şartını bir kez daha açıkça dile getirmiştir. Örneğin kimi Farsça izafetlerde esre, ötrü veya vav ile yazılmıştır:

‘Arş ü kürs ü levh **ü** mahfûz u kalem
Kıldun anda cümle ahvâli rakam¹²

Bağlama öbeklerinde vav ve ötrü yerine esre ve ye kullanılmıştır:

Zâyirler için itti binâ çünkü Süleymân
Altun **ı** gümüş kerpiç-ilen kubbe-i sahrâ¹³

U- sınıfı ve I- sınıfı eklerinin birçoğu uyuma girmiştir:

Bu ma‘nâyı kabûl etmez meğer ol
Kişi kim Hakk’a **irgirmiş** ola yol¹⁴

Bu dünyâ ‘ızzetine aldananlar
Yarın anlara câhı **olusar** çâh¹⁵

Farsça’dan alınma ad ve sıfat takımı kalıplarının içine kurucu üye olarak Türkçe kelime katılmıştır:

Târik-i **iki cihân** olsa gişi bula necât
Her gişi ana irişmez o Hak’un rahmetidür

Düzensiz çift ünsüz arasında türeyen ünlü yoluyla iki heceli yapıya geçen tek heceli alıntı kelimelerde bu hece ünlüsü uyumludur:

Okursan nuktadan ‘ilm-i ledünni
Mükemmilsin Hızır-veş cümle fenni

İki Doğu dilinden alıntılanıp günlük dile indirilmiş kelimelerde konuşma dilinin söylenişleri yansıtılmıştır:

Gâh olur sile virür halk-ı cihân
Geh koparur başına halkun **tufân**

Al ele **zerrin**-kadeh dikkat-ilen kıl nazar
Katresi virür haber zerresidür pür-‘ıber

Hacı Ahmed Efendi eserinin üçüncü bölümünde “*kimi insanları üstün göstermek, kimilerinin bilgisizliğini sergilemek*” istemiştir. Üçüncü bölümü oluşturan saba yeli, yağmur, çemen, çiy ve on bir çiçek (lâle, menekşe, nergis, Hint sünbül, zerrinkadeh, reyhan, mir-i âşıkân/saksı güzeli, şebboy, zambak, gül, gonca) ile on kuşun (bülbul, tâvûs, tütü/papağan, kumru, şehbâz/doğan,

¹² Tulum, *a.g.e.*, s. 180.

¹³ Tulum, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁴ Tulum, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁵ Tulum, *a.g.e.*, s. 303.

kerkes/akbaba, bûm/baykuş, laklak/leylek, gurâb/karga, hümâ) esaslı bir varlık gözleminin araçları olarak katıldıkları bir büyük hikâyenin ayrıntılanıp kurgulanmasıyla şekillenen yapısıyla belli bir modele dayanmayan anlamında yeni ve benzersizdir.

Örneğin *saba yeli*, sülûk mertebelerinin ilki olan nefis ve nefis tutsaklığından kurtuluşa meclisin temizlikçisi iken çiy, sülûk mertebelerinin dördüncüsü olan sırra ulaşan sâliktir. *Lâle*, âşık; *gonca* ise *kabiliyetli* ve genç ancak gurur içinde dolaşan bir şehzadedir. *Bülbül*, çiçekler dünyasındaki “lâle” gibi âşığın sembolü; *hümâ*, Hacı Ahmed Efendi’nin şeyhi Muallimzâde’dir ve bu sembol üzerinden vuslata tam anlamıyla kavuşmanın yolu ve kavuşanın niteliği ile durumu işlenir.

Prof. Dr. Mertol Tulum, metin biliminin (=filolojinin) bu modern neşri ile öncelikle Hacı Ahmed Efendi’nin söz konusu iki eserinin ses ve söz birimleri ile kurulmuş dış yapısını ortaya koymuştur. Her iki esere dair sunduğu geniş ve aydınlatıcı özetler sayesinde yapıcı doğru tanımlanmış bu anlam kaplarının yer aldıkları çevreler içindeki bağımlılıklarından doğan anlam değerlerine ulaşılmasını sağlamıştır. Sayın Tulum’un şu sözleri de bu yoğun ve yorucu çalışmasıyla gözler önüne serdiği zihince çözümlemesini açıklamaktadır:

“Kulakla algılama sırasındaki konuşan-dinleyen ilişkisi, gözle algılamada metin-okuyan ilişkisine döner. Bu durum bir metnin iletmediği bilgiye ulaşmada okuyan açısından tek taraflı bir çabaya işaret eder. Öyle olunca anlama ulaşmak için gösterilen zihni çaba doğabilecek bütün belirsizliklere doğru çözümler bulmak zorundadır. Mesele karşımızda olmayan bir muhatabın yazıyla aktardığını, sorup öğrenme şansı olmaksızın kendi kendimize kavrayabilmektir.”¹⁶

Ahmet Çelebi’nin geniş din ve teoloji bilgisi, ana ilgi alanını oluşturan felsefe ve tasavvuf konuları, zengin özel anlamlı kelime dağarcığını bilmeyenler için anlama yolunda aşılması oldukça zorlu engeller oluşturur.¹⁷ İşte Sayın Tulum Türk toplumunun dili, edebiyatı ve tarihi açısından eşsiz olan *Ravzatü’t-Tevhîd*’in şimdi ve gelecekte de tam olarak kavranabilmesi için bu modern filolojik neşri, bütünüyle günümüz diline aktarmayı düşündüğünü de müjdelemektedir.

Kaynaklar

TULUM, Mertol: “Osmanlı Nesrinin Dili”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V. Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, Hazırlayanlar: Hatice Aynur ve öte., Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2010.

TULUM, Mertol: *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara, 2011.

TULUM, Mertol: *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁶ Mertol Tulum, “Osmanlı Nesrinin Dili”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V. Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, Haz. Hatice Aynur ve öte., Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 28-29.

¹⁷ Tulum, *a.g.e.*, s. 50.